

ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ СЛУЖБ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК УМОВА ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ КЕРУВАННЯ РОЗВИТКОМ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

У статті узагальнено літературні дані стосовно завдань та напрямів роботи психологічної служби у вищих навчальних закладах, визначено умови, за яких службами може вирішуватися завдання розвитку творчого потенціалу майбутнього фахівця, представлено загальну характеристику програми розвитку творчого потенціалу майбутнього педагога.

Ключові слова: психологічна служба вищих навчальних закладів, творчий потенціал особистості, майбутні педагоги, розвивальна програма.

Динамічні зміни соціальної та економічної ситуації в Україні призводять до необхідності стратегічних змін, у першу чергу, в системі вищої педагогічної освіти, що зумовлено потребою держави у висококваліфікованих педагогах, які відповідають за повноту, об'єктивність та ефективність передачі молодому поколінню накопиченого досвіду людства. Педагогічна професія потребує досить високого напруження інтелектуальних та духовних сил. Головними якостями для сучасного вчителя виступає творчість та вміння правильно приймати педагогічні рішення, бути суб'єктом власної діяльності.

Необхідність розвитку творчості, стимулювання пізнавальної активності студентів вищої школи визнають багато вчених та педагогів-практиків. Проблеми розвитку і формування творчої особистості, активізації пізнавальної діяльності і творчості в процесі навчання розглядалися педагогами-класиками Я.А. Коменським, І.Г. Песталоцці, А. Дістервегом, І.Ф. Гербартом, Г.С. Сковородою, К.Д. Ушинським, В.О. Сухомлинським. Різні аспекти проблеми формування і розвитку творчої активності, творчого потенціалу особистості, у тому числі студентства, розкриваються в працях Д.Б. Богоявленської, Л.С. Виготського, В.В. Давидова, І.І. Драч, Д.Б. Ельконіна, О.М. Леонтєва, В.О. Моляко, І.Т. Огороднікова, Я.О. Пономарьова, С.Л. Рубінштейна, Г.І. Щукіної та ін.

На сучасному етапі трансформації вищої освіти повноцінний і гармонійний особистісний та професійний розвиток студентів багато в чому визначається реальними умовами їхньої життєдіяльності, характером виниклих у процесі навчання проблем і можливостями їх вирішення із залученням спеціально організованої психологічної служби.

Значення психологічної служби у ВНЗ, наукове обґрунтування її практичної організації, питання змісту, цілей, завдань і окремих компонентів розглядають у своїх працях К.А.Абульханова-Славська, Г.О. Балл, М.Р.Бітянова, І.В. Дубровіна, Ю.М.Забродін, Е.Ф. Зеєр, К.К.Обозов, Р.В.Овчарова, В.Г. Панок, Н.І. Рейнвальд, С.Д. Смирнов, М.К. Тутушкіна, Ю.В. Укке, І.С. Якиманська та інші. У роботах науковців наголошується, що особистісне та професійне становлення студентів буде ефективнішим і конструктивнішим, якщо в межах діяльності психологічної служби ВНЗ реалізовуватимуться програми психологічного супроводу, підтримки, сприяння їх розвитку. Але недостатньо представленими є дослідження, спрямовані на визначення ролі психологічної служби вищих педагогічних навчальних закладів у процесі формування творчого потенціалу майбутніх учителів. У той же час, підготовка спеціалістів, здатних до ініціативної, самостійної професійної діяльності у швидкозмінних соціально-економічних умовах суспільства й виробництва, формування в них творчого мислення є завданням вищої школи та важливою проблемою психології.

Мета даної статті – визначити основні шляхи та засоби впливу на розвиток творчого потенціалу майбутніх учителів у межах діяльності психологічної служби ВНЗ.

Наголошуючи на необхідності створення психологічної служби у ВНЗ України, В.Г. Панок наводить низку наступних аргументів: процеси гуманізації навчально-виховного процесу та перехід на європейську модель навчально-виховного процесу; значна кількість життєвих та психологічних проблем сучасної студентської молоді; створення необхідних підстав для забезпечення ефективності навчально-виховного процесу; захист психічного здоров'я студентів; забезпечення наступності психологічної допомоги у системі дитячий садок – школа – ВНЗ [4].

У наш час психологічна служба розглядається як "...спеціально розроблена система використання психологічних методів для здійснення психологічного консультування, діагностики і експертизи у різних галузях народного господарства, освіти, медицини, спорту тощо" [С. 328]. Відповідно, до завдань психологічної служби відносять переважно "...вивчення соціальних об'єктів та розробка (в разі потреби) відповідних рекомендацій для зміни соціального стану (згуртування колективу, усунення конфліктних ситуацій, підвищення морально-психологічного клімату у колективі тощо)" [С. 328].

Також психологічна служба може розглядатись як "...система практичного використання психологічних знань при розв'язанні задач психодіагностики, психологічної консультації, корекції та експертизи у тій чи іншій сфері життєдіяльності суспільства (промисловість, освіта та виховання, медицина, культура, спорт, охорона правопорядку, військова справа тощо)" [10, С. 344]. Як ідеальна модель пріоритетів роботи психологічної служби розглядаються зокрема "...вдоволення потреб суспільства та конкретної організації, так і на вдоволення потреб окремих індивідів (клієнтів, що звернулися по психологічну допомогу)" [10, С. 344].

Н.М. Фалько, цитуючи проект "Положення про психологічну службу в системі освіти України" зазначає, що "... психологічна служба – це галузь спеціально організованої системи психологічного забезпечення народної освіти, метою якої є допомога у вирішенні задач розвитку особистості" [13, С. 61-62].

С.Д. Смирнов зазначає, що залежно від розмірів ВНЗ, а також від характеру конкретних задач психологічної служби, її штат може включати професійних консультантів, що не ведуть викладацької роботи, або сумісників, які поєднують роботу консультанта з читанням курсів з педагогіки та психології [9, С. 285].

У загальному вигляді С.Д. Смирнов розглядає функцію психологічної служби ВНЗ як організацію психологічної допомоги студентам і викладачам; аналіз клімату у групах та причин типових труднощів, що часто виникають (особливо причин, з яких студенти залишають ВНЗ); проведення тестових обстежень; формулювання рекомендацій керівництву ВНЗ, його структурних підрозділів та викладачам з усунення виявлених недоліків [11, С. 284]. Автор підкреслює, що психологічна допомога здійснюється через діагностування, консультування, та корекцію (студентів та викладачів), професійну орієнтацію (переважно студентів) [11, С. 284].

Як зазначає С.Д. Смирнов, консультування спрямоване переважно на проблеми розвитку особистості (емоційні перевантаження, конфлікти з викладачами та однолітками, підвищена тривожність, різноманітні фобії, любовні невдачі

тощо) та подекуди поєднується з консультуванням з проблем власне навчання (труднощі із засвоєнням матеріалу, формуванням навчальних навичок, організацією навчальної діяльності і т.п.) [11, С. 284]. На думку автора, консультанти також звертають увагу і на інші проблеми, що можуть вплинути на психічний стан студента – проблеми здоров'я, фінансів, житла, харчування тощо [11, С. 284].

Ю.В. Укке, спираючись на результати узагальнення досвіду роботи психологічних служб ВНЗ за кордоном, стверджує, що основними методами психологічного консультування є порада, тренування або спеціальне навчання; інтерпретація ситуації, проблеми; роз'яснення думки, факту чи емоційного стану; попередження, осуд, прояв симпатії; усі види недирективного спілкування; інтерв'ю, психологічне тестування, групові дискусії тощо [12]. У певній мірі коло проблем, що вирішуються психологічними службами ВНЗ за кордоном, близьке до того, що в нашій науковій традиції розуміється під терміном "виховання". Консультанти прагнуть допомогти студентам краще зрозуміти себе, створити сприятливі умови для прийняття адекватних рішень, розвинути позитивні ціннісні орієнтації, сприяти виробленню "Я-концепції" та готовності до колективної, суспільно корисної діяльності. При цьому в якості діагностичних параметрів особистісного розвитку студентів використовують оцінки таких якостей, як компетентність, спроможність керувати власним емоційно-вольовими процесами, самостійність та інші.

Н.М. Фалько в якості основних умов ефективної діяльності практичного психолога вищого навчального закладу виділяє практичну спрямованість на вирішення актуальних психологічних проблем студентів; наукову обґрунтованість, адекватність та систему засобів виконання основних задач; достатнє організаційне та методичне забезпечення діяльності практичного психолога [13].

Е.Ф.Зеєр співвідносить вирішення завдань психологічного супроводу з етапами професійного навчання: адаптацією, інтенсифікацією та ідентифікацією. На етапі адаптації завдання психологічної служби ВНЗ полягає в наданні допомоги студенту в адаптації до нових умов життєдіяльності. Тому в технологічну програму цієї роботи входять: діагностика готовності до навчально-пізнавальної діяльності, мотивів навчання, ціннісних орієнтацій, соціально-психологічних установок; допомога в розвитку учбових умінь і регуляції своєї життєдіяльності; психологічна підтримка першокурсників у подоланні труднощів самостійного життя і вибудовуванні комфортних взаємин з однокурсниками і педагогами; консультування першокурсників, що розчарувалися у вибраній спеціальності; корекція професійного самовизначення при компромісному виборі професії.

На етапі інтенсифікації, що припадає на другий і третій курси, функції психологічної служби ВНЗ зводяться до діагностики особистісного й інтелектуального розвитку, надання допомоги в вирішенні проблем, що виникають у взаєминах з іншими студентами і педагогами, а також в суто особистих стосунках. Відповідно використовуються технології розвиваючої діагностики, психологічного консультування, корекції особистісного і інтелектуального профілів.

На етапі ідентифікації (четвертий і п'ятий курси) завдання психологічної служби ВНЗ полягають у діагностиці професійних здібностей, допомозі в знаходженні професійного поля реалізації себе, підтримці в знаходженні сенсу майбутньої життєдіяльності [4].

Питання, що стосуються супроводу адаптації студентів до умов ВНЗ, розглядаються найбільш часто. Так, О.Ю. Пилипчук у ході дослідження ролі психолога у процесі розвитку особистості студента, дійшов висновку, що початок навчання у ВНЗ є для людини доволі кризовим періодом життя, тому необхідна практична психологічна підтримка з боку психолога. На думку автора, на перший план виступають такі проблеми, як адекватність самооцінки студента, самоствердження, емоційна напруженість, дезорганізація поведінки тощо [7].

На думку В.Г. Чайки, ефективність діяльності психологічної служби ВНЗ з оптимізації соціально-психологічної адаптації студентів, зокрема першокурсників, до навчання, зміни умов проживання та соціального оточення, повинна оцінюватися, виходячи з таких основних критеріїв: ефективність навчальної діяльності (широта доступу до інформаційних ресурсів); ефективність взаємодій із оточуючими людьми (у плані здійснення навчальної активності); ступінь інтегрованості студента у навчально-виховне середовище (як базисний критерій його адаптованості) [14].

О.А. Резнікова за результатами проведеного дослідження вказує на можливість надання психолого-педагогічної підтримки студентам в оптимізації використання ними психологічного захисту для вирішення адаптаційних проблем, наголошуючи, що студенти мають нагальну потребу в комплексній психологічній допомозі, яка може бути надана в межах психологічної служби ВНЗ. Авторка окреслює шляхи надання підтримки студентам, а саме: підвищення соціально-психологічної компетентності викладачів ВНЗ, розробка і реалізація розвивальних програм, спрямованих на вдосконалення у студентів різноманітних механізмів особистісної саморегуляції [7].

С.Д. Смірнов також наполягає, що психологічна робота повинна вестись не тільки зі студентами, але й з викладачами, співробітниками деканатів, допоміжних підрозділів ВНЗ з метою інформування останніх про ті чи інші психологічні особливості окремих студентів, академічних груп, які з більшою ймовірністю призведуть до серйозних проблем у навчанні та вихованні, керуючись при цьому етичними принципами в роботі психолога, вимогою до збереження конфіденційності наданої клієнтом інформації [11, С. 286].

Досить ґрунтовно проаналізувавши роботу психологічних служб вищих навчальних закладів України та Росії, Кайріс О.Д. описала найбільш поширені види їхньої діяльності: психологічна діагностика, психопрофілактика, корекція, психологічне консультування, а також різноманітні психологічні тренінги. Психологи консультують студентів з питань самоорганізації і планування часу, психологічної готовності до сесії і поведінки на іспиті, навчають прийомам релаксації та саморегуляції, допомагають справитися з емоційними труднощами в період адаптації, вирішити проблеми міжособистісних відносин і спілкування в студентських групах. Студентам надається допомога в усвідомленні себе як суб'єкта власного життя, його творця, а також у якнайповнішій реалізації своїх можливостей у всіх сферах життя, зокрема, і в навчальній та професійній діяльності. Вирішуються завдання розвитку мотивації до професійної діяльності, самовдосконалення і самоактуалізації. Здійснюється психологічна корекція порушень спілкування у студентів, несприятливих форм емоційного реагування і стереотипів поведінки, конфліктних взаємин. Серед тренінгів, які проводяться працівниками психологічних служб, "Арт-терапія", "Ораторське мистецтво", "НЛП: психотехнологія успіху", "Символодрама", "Тілесний арт-тренінг", "Тренінг адаптації та згуртування колективу", "Тренінг вирішення конфліктів", "Здоровий спосіб життя", "Самопізнання", "Толерантність", "Комунікативні уміння та навички", психологічні тренінги по зняттю стану тривожності, нервово-психічної напруженості, відпрацювання нових прийомів і способів поведінки, подоланню неадекватних форм поведінки тощо. Причому в деяких ВНЗ тренінги проводяться не тільки зі студентами, але й з викладачами.

Без сумніву значна кількість видів роботи, яка здійснюється реально існуючими психологічними службами, наслідком

своїм має розвиток творчого потенціалу студентів та викладачів, якщо під останнім розуміти певну сукупності психічних процесів, якостей та здібностей особистості, що реалізуються у процесі творчості, у тому числі педагогічної. До якостей, що є ознаками творчої особистості, відносять здатність особистості помічати та формулювати альтернативи, критичність, вміння бачити перспективу, здібність відмовитися від орієнтації на авторитети, виражати ідеї та почуття відкрито, без страху потрапити у смішне становище, уміння побачити знайомий об'єкт з нового кута зору, у новому контексті, здібність до швидкого та вільного переключення думок, розвинута уява, здібність до перенесення рішень на нові об'єкти та задачі, до оволодіння достатньо великим обсягом систематизованих знань, підпорядкованість та динамічність знань, здібність до узагальнення та відкидання несуттєвого, потреба у нових ідеях, готовність відійти від звичної життєвої рівноваги і сталості заради неозначеності і пошуку [3; 4; 5; 7; 8]. Однією з ознак творчої особистості є творче мислення, яке характеризується створенням суб'єктивно нового продукту та новоутвореннями у самій пізнавальній діяльності на шляху його створення [10].

Виходячи з того, що творче мислення і творчі здібності формуються через творчу активність, цілеспрямований розвиток творчих здібностей, прагнення до творчості, розвиток творчого потенціалу особистості майбутнього педагога можливі через систематичне залучення його до діяльності, яка потребує ініціативи, самостійності, відмови від шаблону й стереотипу, розвитку самоаналізу, самооцінки, самопроєктування.

У якості засобів групової роботи із студентами можуть бути використані ділові ігри, дискусії, моделювання ситуацій, тренінг творчості, мозковий штурм. Одним із видів роботи може виступати реалізація спеціально розроблених розвивальних програм. В якості прикладу можна навести розроблену та апробовану нами програму, яка у своїй структурі містить такі блоки: інформаційний, самодіагностичний, співставлення та розробки стратегії. Інформаційний блок передбачає ознайомлення студентів із психологічною структурою, властивостями та особливостями професійно значущих якостей педагога. Самодіагностичний блок реалізується через проведення групових і індивідуальних занять зі студентами, у ході яких здійснюється діагностика особистісних та професійно важливих якостей педагога за допомогою методик, спрямованих на визначення особливостей інтелекту, мотивації, емоційної та вольової сфери, ціннісно-цільової орієнтації, креативних компонентів, професійної спрямованості. Блок співставлення включає в себе заняття, на яких студенти порівнюють отримані у ході психологічної діагностики результати з власними уявленнями про ступінь вираженості в них певних якостей, а також аналізують причини розбіжностей між професійними Я-актуальним та Я-ідеальним і пропонують можливі шляхи їх усунення. Під час реалізації блоку розробки стратегії перед студентами ставиться за мету створення стратегії розвитку власних професійно значимих якостей та формулювання необхідних рекомендацій для викладачів і студентів щодо особливостей організації подальшого успішного розвитку професійно значущих якостей педагога.

Висновок. Психологічна служба педагогічного вищого навчального закладу може відігравати значну роль у вирішенні питань розвитку творчого потенціалу студентів. Розвиток творчого потенціалу особистості майбутнього педагога можливий не тільки через систематичне залучення його до діяльності, яка потребує ініціативи, самостійності, відмови від шаблону й стереотипу, але й через розвиток здатності до самоаналізу, самооцінки, самопроєктування шляхом застосування психологічних методів, спрямованих на досягнення інтеграції та гармонізації внутрішнього світу особистості.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вдосконаленні програм розвитку творчого потенціалу майбутнього педагога, що дозволить підвищити ефективність роботи психологічної служби педагогічного ВНЗ у напрямку розвитку професійної компетентності майбутнього вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абульханова-Славская К.А.* Деятельность и психология личности / К.А. Абульханова-Славская. – М., 1980.
2. *Громкова М.* О педагогической подготовке преподавателя высшей школы / Громкова М. // Высшее образование в России. – 1994. – №4. – С. 105-108.
3. *Дьюи Д.* Психология и педагогика мышления / Д. Дьюи. – М.: Совершенство, 1997. – 208 с.
4. *Зеер Э.Ф.* Психология профессий: Учеб. пособие для студентов вузов / Э.Ф. Зеер. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
5. *Кайріс О.Д.* Сучасний стан і тенденції розвитку психологічної служби ВНЗ в Україні і за кордоном / О.Д. Кайріс // Вісник психології і соціальної педагогіки [Електронний ресурс] : Збірник наук. праць / Інститут психології і соціальної педагогіки Київського ун-тету імені Бориса Грінченка; Московський гуманітарний педагогічний ін-тут. – Випуск 2. – К., М., 2010. – Режим доступу до збірника : <http://www.psyh.kiev.ua>
6. *Панок В.Г.* Психологічна служба у вищому навчальному закладі / В.Г. Панок // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України – К.: "Логос", 2008. – Т.7. – Вип. 13. – С. 119-124.
7. *Пилипчук О.Ю.* Роль психолога у процесі розвитку особистості студента / О.Ю. Пилипчук // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Київ: Главник, 2009. – Т. 10. – Ч. 6. – С. 387-398.
8. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О.М. Степанов]. – К.: "Академвидав", 2006. – 424 с.
9. *Резнікова О.А.* Адаптаційна трансформація психологічного захисту особистості студента: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / О.А. Резнікова. – Х., 2010. – 21с.
10. *Свенцицкий А.Л.* Краткий психологический словарь / А.Л. Свенцицкий. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 512 с.
11. *Смирнов С.Д.* Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / С.Д. Смирнов. – М.: Издательский центр "Академия", 2001. – 304 с.
12. *Укке Ю.В.* Психологическая служба в зарубежных ВУЗах / Психологическая служба ВУЗа: принципы, опыт работы. – М.: Прогресс, 1993. – 287 с.
13. *Фалько Н.М.* Психологічні особливості особистісно-професійного становлення студентів психолого-педагогічних спеціальностей: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Н.М. Фалько. – Харків, 2009. – 31 с.
14. *Чайка В.Г.* Особенности социально-психологической адаптации студента к обучению в ВУЗе / В.Г. Чайка // Инновации в образовании. – 2002. – №2. – С. 34-41.

Подано до редакції 05.09.2011